

človeku určité dispozície, ktoré ich umožnia využiť. „Ludský život je nepretržitou hrou vnútorných podmienok a vonkajších zdrojov šťastia a od ich harmonického zladenia vo veľkej miere závisí, či človek dosiahne šťastie“ (s. 252) — uzaviera Tatariewicz.

Aj pri všetkom úsilí autora o zachovanie objektívnosti pri výskume problematiky šťastia tým, že sa snaží uchopiť skoro všetky faktory a aspekty, ktoré šťastie podmieňujú, predsa len treba povedať, že Tatariewiczovi akosi ušla hlbšia analýza vzťahu medzi šťastím jednotlivca a šťastím spoločnosti. Netreba zdôrazňovať, že práve otázka individuálneho a spoločenského šťastia je z hľadiska marxistickej etiky prioritná a základná. Príčinu zanedbávania tohto spoločenského aspektu problematiky šťastia treba vidieť u Tatariewicza v tom, že tento filozof nebol síce nikdy protimarxisticky zameraný, ale jeho filozofické úvahy neboli nikdy výslovné marxistické. Na tieto momenty, ako aj na možnosť dialógu medzi Tatariewiczom a marxistickou etikou sa čitateľ upozorňuje vo veľmi dobrom predслоve k slovenskému vydaniu knihy.

Vydanie Tatariewiczovej knihy v slovenčine sa môže stať slubným impulzom pre diskusie a polemiky v odborných kruhoch a impulzom pre vlastnú marxistickú morálnu teóriu zaoberať sa špecifickejšie touto otázkou. Táto možnosť vystupuje tým nástojčivejšie, že v slovenskej marxistickej ani nemarxistickej etickej literatúre nemáme, žiaľ, nijakú monogra-

fickú prácu o šťastí. Z tohto hľadiska môžeme jej slovenský preklad len privítať.

Domnievame sa, že uvedená pozoruhodná kniha bude mať okrem veľkej hodnoty pre odborníkov aj silný spoločenský dosah, vyvolaný dopytom práve po tomto druhu literatúry. Treba si totiž uvedomiť, že problém šťastia ako imanentne ľudský a etický problém, ktorý sa ustavične vynáral v celých duchovných dejinách ľudstva, stáva sa pre našu technickú civilizáciu mimoriadne aktuálnym. Aj keď kniha nedá čitateľovi priamu odpoveď, čo je šťastie, ako ho získať, nepochybne mu pomôže dať si odpoveď na tieto otázky. Preto slovenské vydanie knihy iste príspeje aj k plnšej morálnej sebarealizácii dnešného človeka.

Treba hádam ešte na celkové dokreslenie upozorniť, že kniha prináša okrem cenných myšlienkových postrehov a poznatkov aj veľké množstvo empirického materiálu v podobe citovanej a odkazovej literatúry, ktorá sa môže stať pre čitateľa zdrojom a východiskom pre ďalšie štúdium uvedenej problematiky. V nemalej miere k takémuto poslaniu knihy príspeje aj jej veľmi dobrý slovenský preklad.

Ak teda máme na zreteli všetky spomenuté kľady knihy Wladysława Tatariewicza *O šťastí*, môžeme len privítať jej slovenské vydanie a pozitívne hodnotiť čin vydavateľstva, ktoré sa týmto spôsobom snaží vyplniť nedostatok literatúry o tejto závažnej ľudskej otázke.

Barbora Hlavová

LOGIKA, JAZYK, PRAVDEPODOBNOŠŤ

Logic, language and probability

Pod názvom *Logic, Language and Probability* vyšiel r. 1973 v nakladateľstve D. Reidel výber z príspevkov, ktoré odzneli na štvrtom medzinárodnom kongrese pre logiku, metodológiu a filozofiu vedy v Bukurešti r. 1971. Ako uvádzajú

editori Radu J. Bogdan a I. Niiniluoto, do knihy nemohli zaradiť všetky príspevky, a preto zaradili najmä technické state a odborne fundované systematické výklady. Autormi príspevkov sú známi odborníci a autori zo socialistických i kapita-

listických štátov — logici, matematici, jazykovedci, filozofi, metodológovia. Preto sa v rámci jednotlivých tematických okruhov nevyhnutne prejavuje aj rozdielny prístup, názory a stanoviská, aj keď autori zjavne nepolemizujú.

Vzhľadom na to, že je takmer nemožné meritórne obsiahnuť taký široký okruh problémov, sústredíme sa v našej recenzii na príspevky, ktoré sa zaoberajú, alebo aspoň dotýkajú filozoficky relevantných otázok. Technicky zamerané štúdie ponecháme na posúdenie matematickým logikom. Platí to predovšetkým o prvej časti knihy, v ktorej azda s jedinou výnimkou sú zaradené príspevky tohto druhu.

Druhá časť knihy sa začína štúdiou *O kauzálnej štruktúre náhodných procesov*. Náhodnosť sprevádza všetky reálne deje. Preto autorka Mariana Belisová postupuje v zhode s požiadavkou metodológie, keď tomuto problému venuje dôkladnú pozornosť. V úvode článku vymedzuje v dost tradičnom duchu základné znaky kauzálneho vzťahu a neskôr objasňuje vstupy, výstupy a šumy na jednoduchých modeloch niektorých dejov. V priebehu argumentácie, ktorú zdôvodňuje aj matematicky, vyslovuje mnohé podnetné myšlienky.

Štúdia L. J. Cohena pod názvom *Paradox anomálie* je venovaná gnozeologickým a metodologickým stránkam problematiky anomálie. Autor na príkladoch z dejín vedy presvedčivo ukazuje, že každá anomália, každý nesúlad medzi hypotézou a pozorovaním nevedie hneď k pádu hypotézy či teórie. Z tohto dôvodu sa stavia veľmi kriticky aj ku koncepcii logickej pravdepodobnosti, ako ju rozpracoval R. Carnap.

Štúdia N. K. Kossovského s názvom *Niektoré problémy v konštruktívnej teórii pravdepodobnosti* má špeciálne matematicky charakter a jej odborné posúdenie ponecháme matematikom.

Štaf K. Lehrera *Evidencia a pojmová zmena* je opäť venovaná gnozeologickým a metodologickým problémom. Autor state formuluje pravidlo evidencie založené na

subjektívnych pravdepodobnostiach, ktoré by bolo súčasne citlivé na pojmové zmeny. Článok vychádza pritom z predpokladu, že veta sa uchádza o status evidencie neraz s inými vetami, že medzi vetami dochádza k súťaži a neraz aj ku konfliktom. Na justifikáciu takéhoto stavu zavádza pravidlo užitočnosti, ktoré prikazuje uprednostniť také vety, ktoré sľubujú maximálnu užitočnosť. Tento model funguje v mnohých výskumoch. V základnom a teoretickom výskume však narážajú pokusy o vymedzenie užitočnosti na značné ťažkosti. (Ani pojem epistemickej užitočnosti nerieši všetky ťažkosti.)

Ak vychádzame z myšlienky, že posuny vo významoch vedeckých termínov nie sú ľubovoľné, ale objektívne podložené, potom aj konceptuálne zmeny a zmeny v sémantických vzťahoch medzi vetami musia v konečných dôsledkoch zodpovedať zmenám v historicky sa hromadiacej skúsenosti, faktoch; evidencií. Konštatuje to v závere svojho článku aj K. Lehrer, keď pripomína, že vo výskume sa pojmová, evidenčná a inferenčná zložka nachádzajú v ustavičnej interakcii.

Príspevok jedného z editorov I. Niiniluota pod názvom *Empiricky triviálne teórie a indukтивná systematizácia* je polemicky zameraný proti náhľadu skupiny logikov a metodológov, ktorý najvýraznejšie vyjadril známy nemecký autor W. Stegmüller.

Jednou z malého počtu štúdií, ktorá sa v tejto knihe priamo zaoberá aj všeobecnými filozofickými, ontologickými a gnozeologickými otázkami, je príspevok T. Settlea pod názvom *Sú niektoré propenzity pravdepodobnosťami?* Autor sa hlási k realizmu, uvedomuje si, že propenzity sú hlbinné, nedajú sa priamo pozorovať, a preto ich zavádzanie je v rozpore s bežnými zásadami pozitivistickej metodológie, s ktorou sa aj kriticky vyrovnáva. Podľa neho Vesmír je čiastočne indeterministický, z čoho uzatvára, že niektoré propenzity môžu byť pravdepodobnostné.

Krátky, ale podnetný príspevok prof. K. Szaniawského má názov *Otázky a ich pragmatická hodnota*. Autor vychádza zo stavov sveta, na ktoré sa zameriavajú otázky a odpovede. Otázky rozdeľuje na kategorické a takmer kategorické. Podľa toho rozlišuje aj odpovede na množine stavov. Na to organicky nadväzuje analýza rozhodovania, činnosti a užitočnosti — tematický okruh, v ktorom je Szaniawski známym odborníkom. V príspevku sa popri formálno-logickej stránke venuje priramená pozornosť aj obsahovým zreteľom.

Článok G. Trautteura s názvom *Predvídanie, komplexnosť a náhodnosť* nevykladá problematiku v celej šírke. Vychádza sa v ňom z domnienky známeho matematika von Neumanna, že existuje istá úroveň komplexnosti, keď je jednoduchšie opísať, čo objekty robia (ich správanie sa), než ako sú urobené (ich štruktúra). Trautteur z tohto hľadiska analyzuje Turingove stroje jedného typu.

Ako posledný v abecednom poradí autorov o pravdepodobnosti je J. M. Vickers. Jeho článok pod názvom *Pravidlá pre rozumnú zmenu náhľadov* sa tematicky priraduje k príspevku K. Lehrera. Vickers však zameriava hlavnú pozornosť na formálno-logickú stránku. V úvode a v závere state síce hovorí o nevyhnutnosti a náhodnosti, avšak ťažisko jeho analýzy spočíva v analýze definícií a v dôsledkoch, ktoré vyvodzuje pre chápanie rozumnosti. Uvádza tri náhľady na rozumnosť: koherenciu, transparentnosť a pravdepodobnosť. Podľa jeho chápania koherencia pokladá za nerozumné také správanie, keď sa človek dostáva do situácií, že sa nevyhnutne zbavuje toho, čo si cení a o čo sa usiluje. V tomto zmysle rozumnosť znamená zabezpečiť sa nielen proti strate, ale proti istote straty. Takéto chápanie je však zrejme značne individualistické a málo prihliada na spoločenské hľadiská.

Najrozsiahlejšia a na príspevky najpočetnejšia je tretia časť publikácie o jazyku. Na rozdiel od bežnej školskej jazy-

kovednej literatúry sa vo väčšine príspevkov zameriava hlavná pozornosť na logické a matematické aspekty znakových systémov a na možnosti ich modelovania. Autori totiž sú buď jazykovedci, ktorí sú oboznámení s príslušnými oblasťami logiky, alebo logici s potrebnými znalosťami z jazykovedy. Samá povaha problémov si vyžaduje takýto prístup a prelinanie disciplín.

Obsiahly článok holandského autora T. A. van Dijka pod názvom *Modely pre textové gramatiky* podáva ucelený a systematický výklad problémov za súčasného stavu poznania. Po stručnom úvode, v ktorom na rozdiel od doteraz prevažujúcej gramatiky vety odôvodňuje potrebu vychádzať z textu ako zo základnej jednotky gramatického rozboru, analyzuje niektoré vlastnosti textových gramatík a načrtáva hlavné typy modelov. Rozoberá lingvistické, logické a matematické modely vrátane geometrických. Modely sa nesnaží násilne zavádzať, ani paušálne odsudzovať; ich používanie správne podriaďuje povahe skúmaných systémov, problémov a cieľov výskumu.

Príspevok W. L. Fischera *Tolerančné priestory a lingvistika* je zameraný prevažne na formálne aspekty. Autor rozlišuje konkrétne a abstraktné relatívne systémy a na vystihnutie synonymie zavádza tolerančné priestory.

Spoločná stať S. Isarda a Ch. Longueta-Higginsa je venovaná niektorým stránkam modality. Pre ich prístup je charakteristické, že vety anglického jazyka nechcú chápať ako formuly, ale ako termíny, ktorých doménu interpretácie je istá séria inštrukcií pre počúvajúceho s cieľom dosiahnuť u neho žiadúcu odpoveď alebo reakciu. Tento prístup je podnetný a ukazuje, ako je jazyk a rečová aktivita vôbec úzko spojená s konaním a praktickou činnosťou človeka, súčasne však pripomína niektoré črty behaviorizmu, ktorého jednostrannosť je už dnes takmer všeobecne známa. Napriek tomu článok prináša nové pohľady na

charakter a používanie takých modálnych výrazov, ako sú musieť, môcť, smieť, a na podmienovacie vety.

V krátkom článku *O binárnych vzťahoch v lingvistických a iných semiotických a sociálnych systémoch* sleduje sovietsky autor V. Ivanov binárne vzťahy nielen v jazykovede, ale aj v mytológii a v náboženských rituáloch. Za binárne vzťahy pokladá napr. pravé a ľavé, mužské a ženské a pod. V pozadí tohto článku badať dialektické učenie o protikladoch a protirečeniach.

Širokého tematického okruhu sa dotýka vo svojom článku *Svety, hry a pragmeny: jednotná teória rečových aktov* Asa Kasher. Druhá časť nadpisu naznačuje, že ide o psycholingvistickú problematiku. Autor vychádza z presvedčenia, že v jazykovej pragmatike prípadne centrálna úloha teórii hier, teórii rozhodovania a preferencie. Spoločnosť chápe ako účastníkov komplikovanej hry, v ktorej jednotlivец nepozná preferencie ostatných účastníkov. Ide teda o hru s neúplnou informáciou. V rámci takejto koncepcie pôsobí však zavedenie ideálneho hovoriaceho a ideálneho počúvajúceho značne umele a čitateľ má dojem, že vo výklade sa prejavuje v niektorých bodoch logický nesúlad.

V článku *O príležitostných výrazoch* nadväzuje prof. J. Kotarbińska na niektoré svoje predchádzajúce práce. Medzi príležitostné výrazy zaraduje slová ako *ja, toto, dnes, áno, nie*. Týmto výrazom venoval veľkú pozornosť už aj B. Russell. *Áno* a *nie* pokladal za tzv. logické slová, výrazy ako *ja, toto, tu* teraz nazýval egocentrickými časticami. Kotarbińska uvádza, že pre príležitostné výrazy je charakteristická ich vzťažnosť na podmienky a okolnosti použitia a na istý typ semiotických funkcií. Svoju koncepciu polemicky rozpracúva proti náhľadom známeho izraelského špecialistu Bar-Hillela a čiastočne aj Ajdukiewicza a Blacka.

V článku *Kombinátori a hlbinná štruktúra* vychádza H. A. Lewis z rozlišo-

vania povrchovej a hlbinej štruktúry jazyka. Dôvodí, že ak sémantický výklad viet závisí od ich hlbinej štruktúry, potom sémantická zložka musí skrývať vzťahy zahrnovania a vyplývania medzi vetami. Na základe týchto úvah prichádza k záveru, že sémantický výklad prirodzených jazykov podľa štandardnej kombinátornej logiky nie je síce formálne chybný, ale prináša málo objavného.

Sovietsky autor I. A. Meľčuk v krátkom príspevku pod názvom *Lingvistická teória a modely typu „význam—text“* vychádza z predpokladu, že prirodzený jazyk treba chápať ako zariadenie na prenášanie informácií. Toto je zrejme iný prístup, než s akým sme sa stretli v stati S. Isarda and Ch. Longueta-Higginsa alebo A. Kashera. Analýzou textu a významu poskytuje Meľčuk článok podnety pre hlbšie chápanie prekladateľskej práce, ktorej podstata spočíva v zisťovaní a prenášaní významov z východiskového do cieľového jazyka, textu.

Československý autor B. Palek vo svojom článku *Spracovanie referencie v lingvistickom opise* vymedzuje referenciu ako vzťah medzi názvom a označeným objektom a ďalej rozvíja svoje úvahy rozborom rôznych druhov inštaurátorov, medzi ktoré zaraduje zámená, číslovky, niektoré prídavné mená a príslovky.

Poľský autor M. Przelecki prispel do knihy krátkou staťou *Teoreticko-modelový prístup k niektorým problémom sémantiky empirických jazykov*. Rozvádza tu myšlienky z niektorých svojich predchádzajúcich prác a presne vyvodzuje mnohé svoje závery. Ak však prihliadame na to, že hranica medzi teoretickým a empirickým jazykom nie je ostrá, a ak si všimneme nedôslednosť v podaní samého autora, ktorý na jednej strane hovorí o notrickej vágnosti všetkých empirických termínov a o dve strany ďalej tvrdí, že len skúsenosť môže rozhodnúť, či je daná veta pravdivá alebo nie, potom si uvedomíme diskutabilný charakter autorovho východiska.

Známy sovietsky autor I. I. Revzin vo svojom krátkom príspevku pod názvom *Metodologický význam jazykových modelov s rozširujúcou sa množinou viet* načrtáva nový prístup ku generatívnej gramatike, založenej na myšlienke hlbínnej štruktúry, ktorá by bola v súlade s teóriou učenia a zbavená niektorých neprijateľných Chomského východísk. V závere vyslovuje náhľad, že tak v syntaxi, ako aj v sémantike možno pracovať s modelmi, ktoré mimo ostenzívneho učenia nič nepredpokladajú.

Príspevky G. Ormana, T. C. Pottisa, L. Schwartz a J. T. Wanga patria viac do matematickej logiky, a pre-

to sa nimi nebudeme podrobnejšie zaoberať.

Celkove možno konštatovať, že kniha prináša takmer tri desiatky štúdií, ktorých spoločnou črtou je vysoká odborná úroveň, používanie exaktnej argumentácie a aparátu modernej matematickej logiky. Ako jej čitatelia prichádzajú do úvahy najmä odborníci v logike, jazykovede a v teórii pravdepodobnosti. Z filozofov a metodológov vedy môžu siahnuť po nej tí, ktorí sa zameriavajú na uvedené odbory so špecializáciou na exaktné metódy, modelovanie a formalizáciu.

Július Švihran

PROBLÉM SUBJEKTU A OBJEKTU

K. N. Lubutin, *Problema subjekta i objekta v nemeckoj klasičeskoj i marksistsko-leninskoj filosofii*, 1973, 186 s.

Je veľmi pravdepodobné, že bez osobitného upozornenia ľazko by sa dostala do rúk nášho čitateľa práca Konstantina Nikolajeviča Lubutina, ktorá sa zaoberá spresnením chápania obsahu kategórií subjektu a objektu a ktorá vyšla v tomto roku vo Sverdlovsku. Keďže ide o prácu, ktorá by podľa našej mienky nemala uniknúť pozornosti našich čitateľov, venujeme jej túto recenziu.

Práca je pokusom o systematické spracovanie obsahu polarnej dvojice kategórií subjekt—objekt, ktoré v kategoriálnom systéme marxistickej filozofie zaujímajú jedno z najvýznamnejších miest, a nesprávne chápanie ich obsahu vedie k revizionistickým variáciám Avenariovej „princiálnej koordinácie“ pri riešení vzťahu subjektu a objektu.

Ako vidieť z Lubutinovej práce, pokus o systematický rozbor a výklad obsahu týchto dvoch kategórií vyžiadal si od autora značné úsilie pri sledovaní obsahu týchto kategórií v rôznych polohách, aspektoch a súvislostiach. Autor súčasne musel pozbierať takmer všetko, čo sa o

týchto kategóriách povedalo v nemeckej klasickej i v marxistickej, najmä sovietskej filozofii, aby dosiahol istý nadhľad, v ktorom by čo v najväčšej miere vyjadril a nadviazal na filozofický odkaz klasikov marxizmu-leninizmu v tejto otázke. Tento postup však umožnil autorovi vyhnúť sa úskaliam jednostrannosti v podaní látky a zároveň v niektorých aspektoch dopátrať sa nových pohľadov. Novosť a úroveň spracovania jednotlivých úsekov práce v nevelkom stránkovom rozsahu a pri takomto postupe však v značnej miere závisia nielen od autorových analytických schopností, ale aj od zamerania a úspechov jeho predošlej vedeckovýskumnej činnosti na tom-ktorom úseku danej problematiky, a napokon závisia aj od rozpracovanosti tejto problematiky inými bádateľmi, o ktorých sa autor opiera. Domnievame sa totiž, že práve tým si môžeme vysvetliť isté rozdiely v hĺbke analýzy Kantovho, Fichteovho a Schellingovho prínosu do tejto problematiky, ktorá nedosahuje takú hĺbku, akú autor dosiahol v rozbere Feuerbachových a Marxových myšlienok a